

ОРОЛ БЎЙИ ХАЛҚЛАРИ ТАРИХИ АРХИВ ҲУЖЖАТЛАРИ АСОСИДА ЎРГАНИЛИШИ

А.К.Якупов

Ўзбекистон халқоро ислом академияси таянч-доктаранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8053855>

Аннотация. Ушбу мақолада орол бўйи халқлари тарихи тоғрисида кенрок малумотга ега бўласиз. Муаллиф XVII-XIX-асрлардаги рус элчилари, давлат арбоблари, тарихчиларининг асарлари, махсус адабиётлар, газета-журналлар, Оренбург, Астрахан, Москва ва Санкт-Петербург шаҳарларидаги архив ҳужжатлари, Тошкент шаҳридаги Туркистон генерал-губернаторлигининг архив ҳужжатлари каби кўплаб манбаалардан фойдаланган.

Калим сўзлар: Эрназар алокоз, XVIII-XIX-асрлардаги қорақалпоқлар, Туркистон, генерал-губернатор, фортификация, топография.

THE HISTORY OF THE ISLANDERS IS STUDIED ON THE BASIS OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Abstract. In this Makola, the history of the island buiy khalks is correct, kenrok has information that you are childless. The author used many sources, such as the works of Russian ambassadors, statesmen, historians of the XVII-XIX centuries, special literature, newspapers-magazines, archival documents in Orenburg, Astrakhan, Moscow and St. Petersburg, archival documents of the Turkestan governorate general in Tashkent.

Key words: Ernazar alokoz, 18th-19th century blackcurrants, Turkestan, Governor-General, fortification, topography.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ПРИБРЕЖНЫХ НАРОДОВ НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация. В этой статье перечисляются основные события из истории острова. Автор пользовался многочисленными источниками, такими как труды русских послов, государственных деятелей, историков XVII-XIX веков, специальная литература, газеты и журналы, архивные документы городов Оренбурга, Астрахани, Москвы и Санкт-Петербурга, архивные документы Туркестанского генерал-губернаторства в городе Ташкенте.

Ключевые слова: Эрназар алокоз, каракалпаки XVIII-XIX вв., Туркестан, генерал-губернатор, фортификация, топография.

Орол бўйи халқлари тарихин ўрганишда академик С.Камаловнинг хизматлари муҳим аҳамият касб этади. Оренбург шаҳри архивларидаги Орол бўйи халқлари тарихига оид ҳужжатларни ўрганиш мақсадида илмий экспедиция ташкил қилинади.[1] Экспедиция таркибида илмий ходимлардан Ҳусниддин Ҳамидов, Бийбияша Кетебаева ва бошқа ходимлар иштирок этишган. Улар тарафидан қорақалпоқ ва бошқа орол бўйи халқларининг рус администрациясига ёзган хатлари, XVIII-асрдаги рус-қорақалпоқ муносабатларига бағишланган. XIX-асрдаги Эрназар Алакознинг ёзган хатлари ҳам ва бошқа Орол бўйи халқлари тарихига тегишли архив материаллар тўпланди.

Академик С. Камаловнинг илмий меҳнатларидан бири XVIII-асрдаги қорақалпоқ-рус муносабатларига бағишланган. Унда қорақалпоқларнинг подшоҳ Россияси билан

алоқалари архив материалларини ўрганиш асосида таҳлил қилинган.[2] Шунингдек, қорақалпоқларнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаёти ҳақидаги тарихий фактлар келтирилган.

Унинг «XVIII-асрдаги қорақалпоқ-русс муносабатлари», «XVIII-XIX-асрлардаги қорақалпоқлар» номли монографияларида Москва, Петербург, Оренбург, Тошкент шаҳарларидаги Россия империяси маъмуриятига оид манбаалар, архив ҳужжатлари асосида қорақалпоқ халқининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаёти, қорақалпоқ ва русс муносабатлари тарихи ёритилган. Олимнинг «XVIII-асрдаги қорақалпоқ-русс муносабатлари» асарида XVIII-асрдаги қорақалпоқларнинг битимлари, Россия императори тарафидан қорақалпоқларга берилган ёрликнома, архив ҳужжатлари ва элчиларнинг хатларидан фото нусхалар келтирилган.[3]

Асарда С.Камалов тарафидан биринчи бор Россия ташқи сиёсати архивидаги «Қорақалпоқ иши» фондида қорақалпоқларнинг элчилик муносабатларига оид ёрликнома, битимлар ва архив ҳужжатлари илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Эски қорақалпоқ ёзувидаги битимлар кирилл алфавити асосида қайта ишлаб чиқилди.

С. Камаловнинг «XVIII-XIX-асрлардаги қорақалпоқлар» номли монографияси қорақалпоқ халқи тарихига тегишли фундаментал аҳамиятга эга асарлардан биридир.[4] Муаллиф XVII-XIX-асрлардаги русс элчилари, давлат арбоблари, тарихчиларининг асарлари, махсус адабиётлар, газета-журналлар, Оренбург, Астрахан, Москва ва Санкт-Петербург шаҳарларидаги архив ҳужжатлари, Тошкент шаҳридаги Туркистон генерал-губернаторлигининг архив ҳужжатлари каби қўплаб манбаалардан фойдаланган. Уларни таҳлил қилиш натижасида тарихий воқеаларга бой фундаментал асар яратилган. Асарда қорақалпоқларнинг XVIII-асрдаги Сирдарёнинг ўрта ва қуйи қисмидан Жонубий Орол бўйидаги Қувондарё ва Жанадарё ҳудудларига қўчиб ўтиш жараёнлари, Россия империяси ва қорақалпоқлар орасидаги сиёсий-дипломатик муносабатлар, Хива хони Муҳаммад Раҳимхон тарафидан 1811 йил қорақалпоқларнинг Хива хонлиги таркибига киритилши, 1827 йил Айдосбий, 1855-1856 йиллари Ерназар Алакўз, 1858-1859 йиллари Муҳаммад Пана қўзғолонлари, Россия империяси тарафидан Хива хонлигининг босиб олиниши, 1874 йилдан қорақалпоқларнинг маъмурий жиҳатдан иккига ажралиши ва бошқа ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тарихига тегишли муҳим воқеалар акс этган.

Унинг «XVIII-XIX-асрлардаги қорақалпоқлар» номли монографиясида қорақалпоқ халқининг 200 йиллик тарихи ҳар тарафлама комплексли ёритиб берилган. Монографияда орол бўйи халқларининг ижтимоий ҳаёти, ерга эгаликқилишнинг турлари, деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик, сиёсий ҳаёти, дини, маданияти ва бошқа масалалар батафсил тарихий фактлар асосида очиб берилган.

С. Камаловнинг катта меҳнатларидан яна бири Ж. Уббиниязов ва А. Қошановлар билан қўшма муаллифлик асосида ёзилган меҳнати ҳисобланади.[5] Бу асарда XVII-XX асрлар оралиғида қорақалпоқларнинг ва орол бўйи халқларининг подшоҳ Россияси халқлари, қозоқлар ва Ўрта Осиё халқлари билан сиёсий алоқалари, ижтимоий соҳадаги ўзгаришлар, маънавий ҳаёти ва ижтимоий тафаккури ва бошқа соҳалар ҳақида маълумотлар берилган.

Р. Қосбергенов қорақалпоқ халқининг тарихини ўрганишда русс манбааларидан кенг фойдаланган олимлардан бири. Унинг «Қорақалпоқларнинг Россияга қўшилиши»[6]

асарида XIX-XX-асрлардаги қорақалпоқ халқининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти ва Россия империяси билан алоқалар тарихи ёритилган.

Р. Қосбергеновнинг «XIX асрнинг охири XX асрнинг бошидаги Қорақалпоқ халқининг маданияти ва ҳаёти» асарида қорақалпоқларнинг моддий ва маънавий маданияти, хўжалик ва ҳаётидаги оид қиммат баҳо маълумотлар берилган.[7] Унинг асарлари собиқ иттифоқ давридаги коммунистик мафкура сиёсати таъсирида ёзилганига қарамасдан қорақалпоқ-русс алоқаларига ва қорақалпоқ халқи маданиятига боғлиқ муҳим тарихий материаллар берилган.

Ғ. Хожаниязов қорақалпоқларнинг XVII-XX асрлардаги шаҳар ва қалъаларини фортификациясини, топографиясини, этно-археологик ва ёзма манбаалар асосида тадқиқ қилган. Муаллиф маҳаллий манбаалар билан бирга Россиялиу элчи ва олимларнинг асарларидан ҳам кенг фойдаланган.[8] Бу асар хориж олимлари орасида ҳам катта қизиқиш уйғотган.

Ғ. Хожаниязовнинг «XVI-XVII асрлардаги қорақалпоқлар Орол бўйи кичик оазисида» мақоласида русс ва маҳаллий манбаалар, археологик материаллар асосида қорақалпоқларнинг Орол бўйларида кўчиб келиши жароёни XVI асрнинг охири ва XVII аср бошида бошланган деб кўрсатади.[9] Асарда «Орол вилояти» ва қорақалпоқлар ўртасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳалардаги дўстона алоқалар очиқ берилген.

Айниқса, «Орол вилояти»нинг XVI-XVIII асрлардаги чегаралари, оролли ўзбеклар жойлашган ҳудудлар, шаҳарлари, деҳқончилик оазислари ва ҳукмдорлари ҳақида тарихий маълумотлар келтирилган. Асарда Қирантау оазиси XVII-XVIII асрлардаги қорақалпоқларнинг диний ва маданий маркази бўлганлиги тарихий манбаалар асосида очиқ берилган.

Ғ. Хожаниязов ва О. Юсуповларнинг қўшма муаллифлигидаги «Қорақалпоғистондаги муқаддас жойлар» китобида Орол бўйи халқлари тарихидаги машҳур бўлган ботирлар, уламолар, юрт бошқарган бийлар ва масжид-мадрасалар тарихи ҳақидаги маълумотлар ўрин олган. Уларнинг орасида ўтмишда ўзларининг фаоллиги билан теран из қолдирган тарихий шахслар Қорақум эшон, Имом Эшон Қайипназар ўғли, Маманбий, Мурат шайх ва уларнинг авлодлари ҳақида ва бошқа керакли маълумотлар берилган.[9] Бу китобда Қорақалпоғистондаги муқаддас жойлар билан бирга қорақалпоқ халқига хизмат кўсатган тарихий шахсларнинг ҳаёти ва ижоди бўйича ҳам тадқиқот ишлари олиб борилган. Бу китобни ёзишда Ғ. Хожаниязовнинг узоқ йиллар давомида ўлка бўлаб олиб борилган археологик тадқиқотларда тўпланган маълумотлар, шунингдек, тарихчи О. Юсуфпов тарафидан Москва, Санкт-Петербург, Оренбург, Тошкент ва Нукус шаҳарлари архивларида сақланган манбаалар асосида ёзилган.

REFERENCES

1. Тилеўмуратов М. XVIII-XIX асирлер тарийхын изертлеўде С.Камаловтың мийнетлери // Вестник ККО АНРУз. – Ноқис. 1994. №3.84-85.
2. Камалов С. XVIII асирдеги қарақалпақ-рус қатнасықлары. – Нөқис. 1966
3. Камалов С. XVIII асирдеги қарақалпақ-рус қатнасықлары. – Нөқис. 1966.
4. Камалов С. Каракалпаки в XVIII-XIX веках. – Ташкент. Фан, 1968.-328 с.

5. Камалов С., Уббиниязов Ж., Кошанов А. Из истории взаимоотношений каракалпаков с другими народами Средней Азии и Казахстана в XVII-начале XX вв. – Ташкент. 1988,
6. Косбергенов Р. Каракалпақлардың Россияға қосылыуы. – Ноқис. 1972.
7. Қосбергенов Р.К. XIX әсирдің ақыры XX әсирдің басындағы Қарақал-пақ халқының мәдениаты хәм турмысы. – Ноқис. 1974.
8. Hojaniyazov G. Les fortifications karakalpakes aux XVII-XIX siucles // Karakalpakes et autres gens de l` Aral. Entre rivages et deserts. Caiers d` Fsie Centrale, # 10, 2002/
9. Хожаниязов Г. Каракалпаки в приаральском микрорайоне в XVI-XVII вв.// Археология Приаралья. Вып.VII. -Ташкент. Фан.2008. – С.159-162.
10. Хожаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандағы мухаддес орынлар. -Нөқис. 1994.